

Marianne Saanila

Spektakulär kommunikation för visuell konsumtion

Vi bombarderas dagligen med nya och internationella klatschiga ord och uttryck. Uttryck som *case study*, *brain drain* och *air bag* har väl de flesta av oss stött på, och kanske använt själva. Marianne Saanila, auktoriserad translator och språkkonsult, pekar i artikeln nedan bl.a. på farorna med en alltför frikostig inställning till ord vi tror att vi förstår, men ändå inte riktigt begriper.

Många av de "nya" orden har ofta redan en svensk motsvarighet, menar Marianne Saanila. Artikeln har tidigare ingått i Finlands kommuntidning 9/1993 men omarbetats för Språkbruk.

Det ligger något spännande, ibland nästan magiskt i främmande ljud, bokstäver och ord. Namn som Mötley Crüe och Häagen-Dazs får oss kanske rentav att undra över vilket exotiskt språk de representerar. Och då har deras skapare i reklamens värld kommit ett steg närmare sitt syfte att förföra oss, så att vi prövar produkten utan att känna till dess innehåll. Något av samma tjuskraft ligger i en del nya ord som plötsligt dyker upp i bl.a. massmedierna med en fläkt av stora världen och sveper oss med sig utan att vi riktigt är på det klara med vart det bär hän. Å andra sidan kan det också handla om begrepp inlånade från olika fackspråk. De imponerar genom det som vi uppfattar som tyngd och sakkunskap, de vädjar till vårt behov av auktoriteter. Vi löper alla risken att en vacker dag falla för frestelsen att själva pröva dem för att göra intryck, även om vi bara vagt anar vad de står för.

"Relevansen för serviceinriktning är uppenbar", säger en intervjuad tjänsteman inom förvaltningen. Det låter klokt och bra, men vet vi vad han menar? "Händelserna utspelar sig på en söderhavssö ... där den sociala, ekonomiska och moraliska *kataklysmen externaliseras* i en vulkan ...", skriver TV-kritikern förtjust och tror att vi förstår. "Kostnaderna skall fördelas på produkterna enligt deras *konsumtion av aktiviteter*", påpekar skribenten i sin ekonomiska översikt och överlämnar tolkningen till läsaren. Och det är just här problemet ligger: var och en uppfattar de bländande orden utifrån sina kunskaper i främmande språk, sin förtrogenhet med ämnet och sin förmåga att gissa sig till vad det sagda står för.

Speciellt engelskan kan vara förledande och utöva stor lockelse på den som inte ser upp. Det finns åtskilliga ord som antingen låter sig omformas en aning eller rentav användas som de är, utan att ändå fungera på svenska annat än möjligen för en samling utvalda. Ibland används de faktiskt i syfte att skapa ett innespråk som utestänger kreti och pleti. "Många exporterande företag har beviljats rikliga *skatteincentiv*." Slår man upp engelskans *incentive* får man veta att det står för bl.a. **stimulans, sporre, drivfjäder**. Det är också ordet **stimulans** Sveriges TV använder när *incentive* översätts i en intervju med en professor i nationalekonomi vid Harvard. En svensk revisor som läser "Detta *surrogat* utgörs lämpligen av den interna revisorn" blir säkert inte glad, även om han råkar veta att engelskans *surrogate* här betyder **ersättare**. Ett vanligt ord i den här kategorin som kräver en viss eftertanke är *technology*, som oftast översätts med *teknologi* av ren slentrian. Ändå är det minst lika vanligt att det är fråga om (avancerad) **teknik** eller **teknisk utrustning**. Svenskan kan alltså här i motsats till engelskan göra en språklig markering mellan teknik och teknologi (eg. = läran om teknik).

Önskan att briljera

Journalister brukar hänvisa till att de arbetar under stor tidspress och därför inte alltid har tid att ta reda på det korrekta uttrycket för något som är aktuellt. Det händer därför lätt att *case study* får stå för **fallstudie**, *brain drain* för **forskar-** eller

hjärnflykt och *air bag* för **krockkudde**. Men ursäkten att det låter så mycket bättre eller säger så mycket mer är ofta ett försök att dölja okunskap, lättja eller en önskan att briljera.

Å andra sidan säger det sig självt att olika fackspråk innehåller begrepp som kan missuppfattas av gemene man. När medicinaren bland sina gelikar talar om att fallet fick en *fatal utgång* avser han **dödlig**, inte pinsam. En *familjär sjukdom* är för honom inte något välbekant, utan den är **ärftligt betingad**. När en läkare *administrerar* läkemedel betyder det att hans patienter **tillförs** medicin. Men när någon "administrerar ett seminarium" i stället för **ordnar, arrangerar** låter det som om han ville betona sitt överinseende. Och om en brittisk revisor använder *trivial* om en konkurs är det ett fackord, men på svenska är en konkurs allt annat än *trivial* för den som drabbas, dvs. **banal** eller **alldaglig**. – Ett kapitel för sig är vissa uttryck som översätts från engelskan trots att alla ord inte täcker samma betydelsefält och därför inte kan kombineras utan att leda till missförstånd eller komiska effekter. Vad t.ex. den som förespråkar *hybrida strategier* eller behandlar *perverterade ordspråk* riktigt avser, kan man bara försöka gissa sig till (kanske omväxlande/kombinerade strategier och förvrängda/feltolkade ordspråk).

"Nya" ord

Tre ord som det nästan gått inflation i och som håller på att slå ut sina synonymer är *spektakulär* (eng. *spectacular*), *prestigefylld* (*prestigious*) och *visuell*. Det är ju i och för sig inget fel på orden, men vet alla att *spektakulär* faktiskt är detsamma som **uppseendeväckande, effektfull** och att *prestigefylld* är detsamma som **uppskattad, ansedd**? *Visuell* är ett ord som drar fram som ett virus och slår ut allt annat. I skolan skall våra barn bibringas *visuell kultur, kommunikation och uttrycksförmåga*, de förutsätts utnyttja *visuella medel, uttryckssätt och meddelanden*, de skall *visuellt iakta sin miljö* för att observera *visuella fenomen*. Och i radion får vi höra att man har planer på att *visualisera påsken*! Att *visuell* i första hand betyder 'som kan ses', och utvidgat avser 'som har att göra med synen' får inte leda till att vi tappar bort det självklara **bild**, att kommunicera eller tänka i bilder, att använda **bildspråk** och att **föreställa oss** eller kanske **åskådliggöra** något med bildens hjälp. – Om vi dessutom på vår

mentala karta(?) slipper införliva var och varannan företeelse som i dag utan urskillning kallas *global* får vi säkert en mer realistisk världsbild.

Det finns ordbbrukare som använder ord av främmande ursprung för att ge sken av vederhäftighet och djupa insikter i ett ämne. Reportern som ställer frågan "Men hur skall vi kunna *appellera* (= vädja; tilltala) det här i näringslivet?" menar givetvis **applicera** när hon försmår det självklara **tillämpa**. Den som skriver att det gäller "att inte *antecipera* någon vinst" (= ta ut i förväg) behärskar väl själv fackterminologin, men hur är det med genomsnittsläsarens kunskaper i latin? Verb som *estimera* (uppskatta, värdera), *verifiera* (bekräfta, intyga) och *justifiera* (rättfärdiga) kommer ibland rätt nära varandra i fråga om betydelsen och kräver eftertanke hos både sändare och mottagare. Det är skäl att notera att ett verb som *validera* (eng. *validate*) inte finns i svenskan trots vissa försök: "Modellen skall beskriva verkligheten och valideras med empiriska observationer." Inte heller verbet *implementera* uttrycker något som inte redan finns i svenskan. Lika väl som man i en finsk nyhetssändning översätter "to implement an agreement" med **toteuttaa** sopimus, dvs. **genomföra, införa, fullfölja, tillämpa** kan vi väl göra detsamma beroende på sammanhanget. Och varför skall journalisten som behandlar den snåriga ekonomin ytterligare krångla till det genom att framhålla att "kalkylerna på området är nästan omöjliga att *penetrera*"? Detta verb används också med förkärlek inom marknadsföringen för att beskriva något önskvärt: att *penetrera* en marknad. Är symboliken lika positiv och självklar för alla som för affärsmännen? Att "innovationer adopteras av marknaden" anses också bra, men vad betyder det i klartext? Vi får gissa; kanske (tekniska) nyheter vinner insteg, kanske folk helt enkelt anammar något nytt eller kanske det på ett konkret plan betyder att vitlöksglass faller konsumenten på läppen? Å andra sidan kan det ju hända att det är just detta internationalisering i själva verket innebär; de nya orden *predicerar* framtiden och rensar ut trista och ålderdomliga ord som t.ex. **förutsäga**. Dem känner alla genast igen, det är ingen flykt över dem. Vad tjänar det till att ha utbildat sig i många år om man inte ens får markera sig språkligt så att alla inser att man är expert?

Genom vänligt tillmötesgående av en sakkunnig i marknadsekonomi har jag fått verbet *positionera sig* förklarad för mig i följande två exempel: "Genom marknadsföring kan bankerna *positio-*

nera sig på marknaden och trygga sitt kundunderlag" och "Dessa produkter *positioneras* till de mest krävande kunderna ...". Den sannolika modellen, engelskans *to position*, ger på svenska 1 placera, anbringa och 2 lokalisera, ange platsen, positionen för (ngt). Men fullt så enkelt skall det inte tolkas, än mindre definieras. I det första exemplet betyder positionera att "bankerna använder olika åtgärder för att antingen påverka den uppfattning kunderna har om banken i relation till konkurrenterna eller skapa en ställning på marknaden som i relation till alla aktörer leder till att kundunderlaget tryggas". I det senare exemplet är det "oftast frågan om att man framhäver vissa aspekter hos produkten i marknadskommunikationen eller att man t.ex. väljer lämpliga distributionskanaler". Beskrivningarna av allt det verbet sägs innehålla är utmärkt – förutsatt att både sändare och mottagare har samma uppfattning. I annat fall krävs det en god portion tillmötesgående och god vilja hos mottagaren om han skall hålla reda på allt detta när han stöter på verbet i fråga. – TNC, Tekniska nomenklaturcentralen, har inte kunnat ge någon definition av verbet.

"Falska vänner"

Det är allom bekant att det i norskan och danskan finns s.k. falska vänner, ord som förekommer också i svenskan men där har en annan betydelse. Ju mer engelska vi hör, desto ivrigare gäller det att se upp med "vännerna" där. Det går bra att på engelska *operate a hotel/a bus*, men på svenska **driver** man ett hotell och **kör** en buss. Den som skriver "Nya problem kan inte längre kan lösas på ett nationellt plan, utan en integration *tar plats*", översätter ordagrant engelskans *take place*, dvs. **äga rum**. I uttrycket *den generella idén* (eng. *the*

general idea) har närheten mellan språken varit alltför stor och överskuggat det korrekta **den allmänna uppfattningen**; frestelsen är lika stor som farlig på lång sikt.

"Fler studieveckor men större budgetgap i år", står det i rubriken. Om journalisten medvetet valt att försöka förmedla en bild av studenten Jona i valen Budgets gap är bilden förträfflig, men erfarenheten visar att det tyvärr sällan är så; vad han menar är budget**klyftan**. Det sista förrädiska exemplet är en översättning av ett citat av bl.a. George Bush. "Det finns ingenting sådant som en *fri lunch*." (There's no such thing as a free lunch.) Det är givet att svenskans *fri* och engelskans *free* ofta täcker varandra helt, jämför t.ex. Born Free/Född fri, men man måste vara på sin vakt: en **gratislunch** är det förstås fråga om.

Visst skulle det vara bekvämt att kunna använda ord som i stort sett täcker allt det man själv som avsändare inte riktigt orkar reda ut och definiera för att sedan bara hoppas att mottagaren föstår precis vad man menar. Men så fungerar det faktiskt inte. Det kan ju inte vara rimligt att den som sänder ett budskap kräver att mottagaren offrar både tid och energi på att försöka tolka det lite värdeslöst eller jargongbetonade så att det blir ett entydigt meddelande.

Aristoteles har sagt: "Orden betyder i sig själva intet. De är endast bärare av den betydelse vi av hävd ger dem." Tyvärr räcker **av hävd** inte riktigt till för att beskriva dagens behov på olika områden. Det är därför inte mer än rätt och riktigt att vi skapar nya ord bara vi först har gjort klart för oss om ett nytt ord faktiskt behövs, om det är bildat enligt svenskt mönster och om man kan räkna med att det får allmän genomslagskraft på svenska.

En dikt av Kajenn i SvD 26/7 1992 får träffande åskådliggöra vårt dilemma.

PM från ordbruksdepartementet

Det är lätt att notera
att vi alltmåra sällan påträffar glosan "eskamotera"
och med lätthet kan förutspå utgången av en votering
om vårt eventuella behov av dess substantiv "eskamotering",
fast det troligen under den kära planetens normala roterande
torde pågå ett lika konstant som betydande eskamoterande.
Dock är ordet så undanmoterat och ut-i-kulissen-foterat
att det otvivelaktigt kan ses såsom nära nog eskamoterat
(eller undansmusslat, enligt ordboken som i en fotnot
vidimerar dess spansk-franska stamtavla och eskamotrot).